

KELEMEN ROLAND

AZ EGYHÁZ, A VÁROSI POLGÁR ÉS A JOBBÁGYSÁG FÖLDTULAJDON KÉRDÉSEI MAGYARORSZÁGON ÉS ANGLIÁBAN A XI-XIII. SZÁZADBAN

„Nem a szó szerint vett múlt az, amely meghatározza életünket, kivéve talán, ha biológiai értelemben tekintjük. A múlt azonban nagyon sokszor éppen olyan finom szerkezettel bír, és éppen úgy befolyásol, akár a mítoszok. Érzékelésünkbe éppen úgy beépülnek a múlt képei és szimbolikus szerkezetei, ahogyan sejtjeinkbe a genetikus információ. Minden új történelmi éra a múlt és az aktív mitológia visszatükröződésének tekinti önmagát.”¹

A múltunk, történelmünk, őseink szokásai hatással vannak jelenünkre, jövőnkre, ez kifejezetten igaz a jog területén, ahol szokásjoggá az válhatott, amit kellő időn át ismétlődően alkalmaztak. Magyarországon ezen szokásjogok uralták az ország jogrendszerét 1949-ig Angliában pedig még napjainkban is jelentős hatással bírnak. Grosschmid Béni a két jogrendszert vizsgálva megállapította, hogy ezek fejlődésére volt legkevésbé hatással a római jog, hogy többségében saját utat járva alakult ki jelenkori állapotuk. Ő ezt találóan úgy fejezte ki, hogy egy-két jogrendszer önfényű. Ebből az elvből kiindulva vizsgálta meg Werbőczy és az angol jog című munkájában, hogy az angol jog egyes intézményeinek XIX. századi állapotai mennyire hasonlósak a Tripartitum intézményeivel. A földtulajdon vizsgálata során megállapította, hogy az angol földtulajdonjogi rendszer jobban hasonlít Werbőczyre, mint saját jogunk. Frederick Pollock angol jogtudós eme földtulajdonlási rendszert vizsgálva kijelentette, hogy „szokásos az angol rendszert hűbéreinek nevezni”². Ezt ekkor már leginkább a szokások tisztéletén lehet tetten érni, hiszen az angol ember erősen ragaszkodik a régi törvényeihez, szokásaihoz, erre kitűnő példa, hogy London városa még a XIX. század végén is meghatározott mennyiségű patkót és patkószeget ad át a koronának Szentmihálynapot megelőző napokban St. Clement Danes plébániához tartozó földek béreként. Ez ekkor már csak jelképes aktusnak tekinthető, de több száz évvel előtte ezen szokások kötelező jogi aktusok voltak, amelyek megszegését az állam szankcionálta.

De, hogyan is alakultak ki ezek a földtulajdonhoz köthető szokások ezen országokban és ezek mennyire voltak hasonlatosak egymáshoz. Vizsgálatom tárgya az 1000-1300-ig terjedő időszak, korábbi munkában³ már felvázoltam a főszabálynak tekinthető földtulajdoni szabályokat és azok gyökereit, most a kivételnek tekinthető egyházi, jobbágyi és városi polgári földtulajdonlására vonatkozó szabályokat helyezem nagytípus alá. Céлом, hogy megtaláljam a hasonlóságok mellett azokat a különbségeket, amelyek a korszakot követő eltérő fejlődést eredményezték.

1. EGYHÁZI FÖLDTULAJDON

Az egyházi földtulajdon két alapvető garanciája kezdetektől fogva a manus mortua és az immunitás. A manus mortua avagy holt kézi szabály az, amely biztosította az egyház számára, hogy az egyszer már megszerzett földeket ne lehessen tőle elvenni, hiszen egyházi személy hűtlensége esetén, nem az egyház, hanem az egyén az, aki hűtlenségbe esik, magszakadás (defectus seminis) pedig az egyház, mint kvázi örök jogi személyi státusza tette lehetetlenné. Az immunitás „a római jogban a császári uradalmakat megillető mentesség volt az adók és közmunka alól, mely 441-ig minden egyházi birtokhoz is kapcsolódott.”⁴ A frank állam ezt vette át, ahol kiegészült a iurisdictioval⁵ is. Kezdetekben ez a király kegyelméből járó jog volt, amely a magánegyházakra nem terjedt ki.

¹ GEORGE STEINER: *A kékszakállú herceg várában*, 1971.

² POLLOCK, FREDERICK: *Az angol földbirtokjog*, 1914, Atheneum, Budapest, 7. o.

³ Diskurzus 2012/Különszám: <http://blszk.sze.hu/downloadmanager/index/id/345/m/1904>.

⁴ BÓNIS GYÖRGY: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*, 2003, Osiris kiadó, Budapest, 145. o.

⁵ Törvénykezés joga.

Ennek is köszönhetően Angliában az eigenkirche intézménye terjedt el (uralkodói magánegyházak), amelyek következtében az alapító saját jogának tartotta, az alapított egyházi intézmény vezetőjének kijelölését. Több évszázados küzdelem folyt a helyi plébánosok anyagi függetlenítése érdekében, ennek eredményeként a parish-ok (plébánia hatókörében lévő földek) a 13. századtól önálló plébánia birtokokká (vicarage) szabad tulajdonlású freehold birtokokká váltak. Ezeknek a birtokoknak a bevételeivel egészíti ki jövedelmét a helyi plébánia, amely következtében függetlenedik a világi hatalomtól.

Ehhez hasonló intézmény volt az egyházközösségi birtok és a tempomatyák (churchwardens)⁶ kezelésében lévő földek, amelyek a jogi szabályozás szerint nem is léteztek, azonban a szokások annyira erősek voltak, hogy még a XIX. században is gondot okoztak ezek a területek, így a Parlament a népfelfogással szemben határozott és megszüntette ezen tulajdoni formákat.

I. János III. Ince pápával való konfliktusa után országát hűbérként ajánlotta fel az egyháznak és évi 1000 font adót fizetett az egyháznak, továbbá III. Ince nevezhette ki az angol egyházi méltóságokat. A Földnélkülitől kiharcolt Magna Charta kimondta, hogy a király biztosítja az egyház számára a szabad választást, az investitúra jog mégis a királynál maradt. Az egyház angliai befolyásának csúcán III. Henrik uralkodásának idején volt, mikor szinte az összes egyházi méltóságot a pápa nevezte ki Angliában, amelynek hatása az volt, hogy a királyi investitúra jog csupán üres fogadalom volt.⁷ Az előzőekben említett holtkézi jog Angliában is érvényesült, ezt I. Edward 1279. évi Holtkézi statútuma korlátozta: csak királyi engedéllyel szerezhettek az egyház földtulajdont, valamint csak az engedélyével vihette ki Rómába a tizedet. Korától az egyháznak is meg kellett fizetni minden adót, amelyek a világiakat is terhelték.

Magyarországon is a magánegyházak rendszere terjedt el. Jelentősek az eigen kolostorok (magánkolostorok). „A kereszténység bevezetésével egy időben Magyarországon is megindult az ilyen saját monostor alapítása... Aba nemzetségről tudjuk meg először, hogy ilyen egyházat alapított.”⁸ 12. századig 80-100 ilyen kolostor keletkezett, amelyek nagy része a 13. században a földek visszavétele és a tatárjárás miatt elpusztult. Király alapította magánegyházak (regalis ecclesia) a legjelentősebbek, hazánkban. Hiszen Szent István saját földjein épült a legtöbb plébánia, továbbá egyházszerző tevékenysége során óriási méretű egyházi birtokokat adományozott, az ország egészének 13-15%-át. A holtkéz szabály élő jogintézmény volt Magyarországon is. Ennek ellensúlyaként tekinthetünk a király általi birtokvisszavételre, ebben a korszak ilyenre csak Kálmán idején került sor, aki dekrétumában kimondta, hogy vissza kell venni a halászó vizeket az egyháztól, a mindennapi élethez szükséges mérték felett.

Az angol reliefhez⁹ hasonló intézmény volt Magyarországon a mortuarium, amelynek két fajtája ismert az egyházi és a világi, azonban ez sok esetben főként az egyház földbirtokosi státuszából adódóan egybemosódott. Közös bennük, hogy mindkettőt az örökhatározó hagyatékából kellett megfizetni. „Az egyházi mortuariumnak azokat az adományokat nevezték, amelyeket a papság lélekváltságképpen a temetéskor és más alkalmakkor az elhunyt hívő túlvilági boldogulását, üdvözülését szolgáló szertartásokért kapott. A földesúri mortuarium viszont a földesúr azon jövedelmét jelölte, amely elhunyt alattvalója hagyatékából járt neki.”¹⁰ Az egyházi mortuariumot mindenkinek meg kellett fizetnie társadalmi hovatartozástól függetlenül, míg a földesúrit csak a földesúr joghatósága alatt élőknek. Az egyházi mortuariumot először egy 1255-ös királyi oklevél említi, amely a győri egyházmegye jövedelmeiről tartalmaz rendelkezéseket, földesúri mortuariummal már 1239-ben - a pannonhalmi apátság négy új somogyi birtokának kiváltságlevelében - találkozunk. Földesúri mortuariumról IV. Béla 1240-es szabályozása ad képet, amelyben a Győrhez tartozó szőlőművesek jogainak és kötelezettségeinek megállapítása során kijelentette, hogy a győri várispán csak akkor kap részt a hagyatékából, ha az örökhatározónak se fia se fitestvére nem volt, ilyenkor, ha lánya volt az örökhatározónak, akkor a hagyaték egyketted részét kapta, ha csak özvegye, akkor háromnegyed részt. Ettől annyiban volt eltérő a Vas megyei örök helyzete, hogy a hadnagy már fitestvér öröklése esetén is választhatott egy dolgot a hagyatékából. Egyéb kiváltságos népek esetén (akiknek már végrendelkezési joguk is volt) a vagyonukhoz igazodó mortuarium megfizetése volt kötelező, amelynek a hagyatékhoz igazodó aránya attól is függött ki milyen címen örökölt tőlük, ennek köszönhetően széles skálán mozgott akár egyetlen darab hagyatéki tárgytól az egész hagyaték háromnegyedét kitevő részig. A két típusú mortuarium leginkább az

⁶ POLLOCK: i.m. (1914), 38. o.

⁷ GNEIST, RUDOLF: *The history of the English constitution*, 1886, W. Clowes, London, 195-196. o.

⁸ FÜGEDI ERIK: *Ispánok, bárók, kiskirályok*, 1986, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 33. o.

⁹ Angliában a hűbéresnek a relief-et két esetben kellett fizetni: 1) ha elidegeníti a birtokot engedély fejében valamint 2) a teljeskorú örökösnek a földbirtok átvételekor.

¹⁰ SOLYMOSI LÁSZLÓ: Egyházi és világi (földesúri) mortuarium a 11-14. századi Magyarországon in. *Századok* 1987/4. szám, 547. o.

egyházi nemeseknél fonódik össze akik, „... függetlenül attól, hogy privilégiumaik végrendelkezési jogukat deklarálták vagy sem, földesúri mortuariummal tartoztak az egyházi földesuraságnak.”¹¹

Az egyházi nemes (preadialista, prédiális nemes) olyan „szabad ember, aki bizonyos föltételekkel, meghatározott területen az egyháztól kapott nemesi kiváltságokkal rendelkezett (vele szemben az országos nemes kiváltságai sem föltételhez, sem területhez nem voltak kötve).”¹² Fontos kiemelni Márkus Dezső meghatározásából, hogy „... a nemesség nem teljes mértékével felruházott egyének, kiket a nemesi szabadságok csak ama fekvőségen (praedium) illetnek meg, melyeket bizonyos tartozások... fejében, néhány magyarországi főpap adományából bírtak.”¹³ Ezek az egyházi kiváltságosok nem voltak országos nemesek, nem voltak tagjai a szent koronának, nem lehettek jobbágyaik, birtokukkal nem rendelkezettek, csak fiágon örökíthették. Földjeiket katonai szolgálat fejében kapták kezdetben azért, hogy a fiatal magyar egyházat védelmezzék, később a király hívására a főpap zászlója alatt harcoltak. Az oklevelekben előbb mileseknek (pécsvárad apátság oklevele, 1015) majd a 11. századtól ministri, a 12. századtól leggyakrabban nobiles exercituantesként vagy jobagiones bellatores-ként említik a források.¹⁴ 1170-től adómentességet nyertek, az Aranybulla pedig mentességet biztosított számukra a beszállásolás alól. „Egyházi harcos jobbágyokkal illetve nemesekkel elsősorban az esztergomi és a kalocsai érsek, az egri, győri, nagyváradi, nyitrai, pécsi, veszprémi és a zágrábi püspök uradalmaiban találkozunk, valamint a győri, pécsi, veszprémi székeskáptalan... A konventek közül a legrégebb bencés apátságok rendelkeznek velük, mint a bakonybéli... pannonhalmi, szekszárdi, tihányi, de vannak harcos jobbágyai a margitszigeti és somlyóvásárhelyi apácakolostoroknak is.”¹⁵ Mint korábban említettem a birtoka fölött nem rendelkezhetett, annak hűbéri természetű földtulajdonjoga a főpap, az egyház kezében volt, az egyházi nemest csak haszonvételi jog (dominium utile) illette meg. Fiágon örökíthette birtokát, magszakadás esetén a főpapra visszaszállt, „ezért, ha az örökös leány férje vállalta a katonai szolgálatot”¹⁶ fiúsítással orvosolták az örökléshez szükséges hiányosságot. A főpap a visszaháramlott birtokot gyakran paraszti birtokká alakította, így a birtok elvesztette a kiváltságokat.¹⁷ Az egyházi nemes és a főpap viszonya az, amely leginkább hasonlítható a hűbéri jogviszonyhoz Magyarországon.

2. JOBBÁGYSÁG, SZABAD JOGÁLLÁSÚAK HELYZETE

Angliában 1066 előtt a nem-nemesek csoportját szolgálk, félszabadok és szabadok (ceorl) alkották. Szabadok szintén három rétegbe voltak sorolhatóak: kunyhós parasztok, akik telekkel nem rendelkeztek, geburok akiknek jogállása leginkább a colonusokéhoz hasonlított és a szabadok, akik pénzjáradék és katonai szolgálat fejében használhatták földjeiket. A hódításkori Anglia társadalmáról a Domesday Book¹⁸ alapján kapunk pontosnak mondható leírást. „Az 1086-ban lajstromba felvett háztartások négyötödének a feje valamilyen szinten függésben élt.”¹⁹ Domesday-ben foglaltak szerint megkülönböztetünk szabadokat (freeman) és szabadparasztokat (sokeman), jobbágyokat (villein), zselléreket (bordar, cottager) és rabszolgákat (serf, nativus).

„Már hosszú évekkel a normann hódítást megelőzően is kialakult a népességnek egy olyan szabad osztálya, amely jellegében az egész középkor folyamán változatlan maradt.”²⁰ A szabadság azt jelentette, „hogy ha akarta eladhatta vagy elajándékozhatta a földjét, vagy azon, hogy egy másik úrhoz mehetett vele.”²¹ Ezért katonai szolgálattal tartozott urának, aki nem rendelkezhetett földje felett, kivétel, ha megszegte az oklevélbe foglaltakat. A nyugati megyékben (Gloucester, Worcester, Hereford, Shropshire) radmansnak nevezték

¹¹ SOLYMOSSI: i.m. (1987) 568. o.

¹² DIÓS ISTVÁN (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*, 1996, Szent István Társulat, Budapest, 895. o.

¹³ MÁRKUS DEZSŐ: *Jogi lexikon III. kötet*, 1898, Pallas Irodalmi és Nyomdaipari Rt., Budapest, 209. o.

¹⁴ DIÓS: i.m. (1996), 895. o.

¹⁵ BÓNIS: i.m. (2003), 148. o.

¹⁶ DIÓS: i.m. (1996), 895. o.

¹⁷ Ezt az egyházi föméltségok egészen az 1830. évi XIII. törvénycikkig megtehették, amely kimondta, hogy a visszaháramlott földet kötelesek ugyan olyan minőségben újra eladómanyzolni.

¹⁸ *Domesday Book* (Ítéletnap könyv) elkészítését Hódító Vilmos rendelte. 1086-ra készült el az a birtokkataszter könyv, amely sokáig egyedülálló volt a világon. Elkészítésének célja: egyrészt meggyőződni arról, hogy a *danegeld* milyen mértékben hajtható be, másfelől tájékoztatni a királyt hűbéresei vagyona felől.

¹⁹ WOOD MICHAEL: *Anglia múltjának nyomában. A szigetország középkori társadalma és kultúrája*, 2007, Alexandra kiadó, Pécs, 191. o.

²⁰ WOOD: i.m. (2007), 219. o.

²¹ Uo.

őket, a Ribble és a Mersey folyó közötti területen drengs elnevezés volt honos. Először I. Vilmos említi úgy őket, mint sochemanni, későbbi forrásokban sokeman-ként jelennek meg. Legnagyobb számban Lincolnshirben, Essexben, Norfolkban és Suffolokban, Yorkshireben, Derbyshireben, Leicesterben, Nottinghamban jelentek meg, vagyis leginkább a Danelaw²² területén, ahol a Domesday által rögzített 14000 szabad és 23000 szabadparaszt 80%-a élt.²³ A szabadparaszatok a Danelaw területén, ezen belül is Lincolnshireben - mivel itt a lakosság több mint felét tette ki a számuk - egy sajátos közigazgatási egységben éltek. „*Saját képviselőik volt a wapentake-ek és a megyék bíróságain, megtehették, hogy földjüket vagy annak bármelyik részét szabadon elajándékozzák, eladják vagy elcserélik, az adóikat pedig közvetlenül a király adószedőinek, vagy a megye sheriffjének fizették be.*”²⁴ Ezen a területen az osztott öröklés maradt fenn, a családi házat a legidősebb örökölte, de kárpótolnia kellett a többi testvérét. Ezeket a földeket socageland-nak nevezték.

Jobbágyok (villein) személye szabad volt, de földjét elvették, amit szolgáltatások fejében kapott viszsza. Három elkülönült osztállyal találkozhatunk a forrásokban: 1) kiváltságos villenage akik a szolgáltatásokat helyettes útján is teljesíthették; 2) az a fajta villenage, akiknek szolgáltatásaik tartalmát megegyezéssel (ex conventione) állapították meg 3) mere villenage „*olyan birtokviszony, melyben bizonytalan és korlátlan szolgáltatások teljesítendőek*”.²⁵ A jobbágy bárkivel köthetett jogügyletet, „*ha módja volt hozzá, semmi nem gátolta őt abban, hogy szabad földet bírjon, egyedül annak a veszélynek volt kitéve, hogy földesura kisajátítja*”²⁶. Zsellérek (bordar, cottager) kezdetben csak belső kerttel (curtilage) rendelkeztek, a 13. századra mikor a villein elveszítette szabadságát egy sorba emelkedtek velük, 2-3 acre²⁷ földhöz jutottak. Szolgák legnagyobb részét háziszolgák, pásztorok vagy a lordi birtokon gazdasági cselédek voltak. A 13. századra tűnt el teljesen a rabszolgaság intézménye, először házhelyre (cottage) ültetik őket és cottagerekkel egy sorba kerülnek, majd felemelkednek villanusok közé.

13. századra kialakult az egységes jobbágyság. Akik szolgáltatásaikat a földesúr birtokának saját használatú részén a manor-on teljesítik. A földesúri birtokon belül megkülönböztetett figyelmet érdemel a commonfield, amelyet földesúr és jobbágyság közösen használt. Itt közösségi használati jog érvényesült (rights of common). Ezen a földön a jobbágnak joga volt például az állatait szabadon legeltetni, homok- és kavicsásást végezni. A 12-13. században bekövetkező demográfiai növekedés következtében a gabona árak emelkedtek Európában, ennek hatására a földesurak növelni kezdték a manor területét a commonfield rovására. Ezt jogszerűvé 1235-ös merton statútum tette, amely megengedte a földesúrnak, hogy commonfieldből kiszakítson területeket és a majorsághoz csatolja, azon korlátozással, hogy a parasztok számára elegendő terület maradjon legeltetésre. Ezt a földesúri tevékenységet nevezzük enclosurenak (bekerítésnek)²⁸.

A vazallusi hűbéri szolgáltatások pénzbeli megváltásával szinte egy időben megjelent a jobbágyi szolgáltatások pénzbeli megváltása. Ennek hatására a jobbágyok egy része (14-15. században a teljes jobbágyság), mint földbérlő jelent meg. Ilyen bérelt földeket copyholdnak vagy másolati birtoknak nevezték. A copyholder „*az uraság bizonyos földterületeinek birlalója, azt a földesúr akaratahoz képest és a bevett szokás szerint míveli, joga a földesúr akaratótól függ, de ezt a szokás korlátozza: a copyholder tehát oly biztos a birtokában, mintha tulajdonos lenne.*”²⁹ Az elnevezés abból származik, hogy a birtokot az urasági jegyzőkönyvbe az úr (the lord of manor) vagy tisztartója (steward) által befogadták (bejegyezték). Erről a jegyzőkönyvről vett másolaton (copy) nyugodott a bérlők joga (by copy of court roll). Kétféle bérllet létezett a határozatlan idejű (freehold) és a határozott idejű (leashold). Másolati birtok korlátozásai közül kiemelendő, hogy (1) kötve volt az adott művelési ághoz (course of husbandry); (2) ha egy évnél több időre bérbe akarták adni, ahhoz főúri engedély volt szükséges (beleegyezés esetén fizetnie kellett a földesúrnak ezt heriotnak nevezték). Ugyancsak heriot-ot kellett fizetni, ha átörökítették a bérltet, az örökség csak ennek megfizetésével száll át. Az öröklés rendjét az uradalmi szokás (custom of the manor) határozta meg.

²² Anglia keleti része, ahol az első viking invázió után a dán lakosság letelepedett. Nagy Alfréddal kötött megállapodás alapján saját szokásjoguk alapján éltek, ez volt a *danelaw*.

²³ MAITLAND, F.W.: *Domesday Book and Beyond: Three essays in the early history of England*, 1897, Kessinger Publishing, London, 66-67. o.

²⁴ WOOD: i.m. (2007), 221. o.

²⁵ POLLOCK: i.m. (1914), 183. o.

²⁶ POLLOCK: i.m. (1914), 44. o.

²⁷ 1 acre = 0,4 hektár.

²⁸ Nem azonos a XVI. századi folyamattal, mivel ott a jobbágybirtokokat kerítették be juh tartás céljából.

²⁹ POLLOCK: i.m. (1914), 42. o.

Az Angliában jobbágy és szabad között szerzőképeség tekintetében nem volt különbség „*a földbirtokviszonya a tulajdonos rangjától független, és ezt az elvet követték akkor is, ha szabad ember vett át nem-szabad haszonélvezeti viszonyban levő földet, vagy jobbágy szerzett szabad földet.*”³⁰ „Nem-szabad földet” szerzőnek természetesen teljesíteni vagy teljesíteni kellett az ahhoz kötött szolgáltatásokat, jobbágyokat az általuk szerzett szabad földjükön csak földesuruk háborgathatta, de vele szemben is megillette őket a birtokvédelem, harmadik személlyel szemben pedig ugyan olyan jogok illették meg őket, mint a szabadokat.

Magyarországon Szent István korában a társadalom szabadokra és rabszolgákra (proprius) oszlott. A szabad réteg vagyoniilag differenciálódott ispánokra (comes), vitézekre (miles) és népből valókra (vulgaris). A vulgaris réteg katonai jelentőségét elveszítette és ennél fogva új földhöz már nem juthatott, a meglévőt, pedig régi szokások szerint gyermekei között osztva örököltette, ezért birtokaik folyamatos aprózódása következtében fokozatosan lesüllyedt. „*A 13. században, különösen az első felében még szerepelnek önálló, kisebb-nagyobb földdel rendelkező közsabadok... Másokat már függőségben láttunk. Az ilyenek státusper esetén függőségük ellenére is teljes szabad (omnimo liber) voltukat hangsúlyozza.*”³¹ A tatárjárás felgyorsította ezt a folyamatot. A függésbe került liberek ekkor még örökölhetett, szerezhetett ingó vagy ingatlan vagyont. A 13. század második felére jelentős részük a földesúr földjén paraszti tevékenységet folytattott. Servusok felemelkedtek a liberek szintjére, így jött létre az egységes jobbágyparaszti osztály, akiket a földesúr népeinek (populi) vagy földesúr jobbágyainak (populisen iobbagiones) neveztek.³² Osztályon belüli megkülönböztetés megmaradt, ezek a rétegek a servus, libertinus (félszabad, önálló háztartás), liber (közsabadok, hospesek). A 13. század előtt személyhez kötött szolgáltatásokkal tartoztak. Ez a 13. században megváltozott a jobbágytelek kialakulásával. Amikor egyenlő egységekre osztották praediumot, és meghatározták azt, hogy egy telek után mennyi szolgáltatással tartozik.³³

A tatárjárást követően szükséghelyzet állt elő, hiszen a termelőerő jelentős részét a tatárok megölték. Ezért a király betelepítésekkel próbálta benépesíteni az országot. Az ekkor létrejött hospes falvak kiváltságokat kaptak ez volt a libertas hospitum (vendégek szabadsága). A föld, amelyen dolgoztak a földesúré volt, de korlátlan használati jogot kaptak (ius in re aliena), a földet beleegyezéssel el is adhatták. „*A vendégtelepes közösség szabadsága (libertas hospitum) mindenekelőtt a közösség saját jogszokásainak alsóbb fokon való érvényesítésében állt.*”³⁴ Kiváltságaik erejét mutatja, hogy a korábban említett földesúri mortuariumot – elmentésben az preadialistákkal – egyes hospesfalvak lakóinak semmilyen esetben sem kellett megfizetni. Ezt példázza, hogy „*Beregszász királyi ispán helyettese, Sátorlőn*³⁵ *pedig a pataki ispán semmire sem tarthatott igényt az örökös nélküli hospes hagyatékából, mert a hospes szabadon bárkire testálhatta a vagyont.*”³⁶ Szolgáltatásuk telekhez kötött volt, amely tételesen meg volt határozva, ezt pénzben is megfizethették. Ez volt a földbér (terragium). Ilyen falvak voltak Kassa, Eperjes is. „*A jobbágy tulajdonszerzésének a feudális kor első századaiban alig lehettek jogi korlátai. Bármely jobbágy kaphatott adománybirtokot, ezzel nemessé is vált.*”³⁷

3. VÁROSI POLGÁRSÁG HELYZETE A 11-13. SZÁZADBAN

Angliában „*a száz burhök a 10-11. század folyamán piaci központokká, borgoughkká fejlődtek.*”³⁸ I. Vilmos minden megyében létesíteni kívánt borgoughokat és azokat a helyi igazgatás központjává akarta tenni. Piactartási jog, falépítés, főbíró választása, autonómia és személyes katonai szolgálat alóli mentesség tartozott a várossá nyilvánításhoz. I. Henrik Londonnak adományozott kiváltságlevele különösen jelentős, ritkaságszámba ment Európa szerte: „*egyösszegű adófizetés, s a kommunán belüli adó összegyűjtésének a*

³⁰ POLLOCK: i.m. (1914), 56. o.

³¹ BOLLA ILONA: *A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon*, 1998, Nap Kiadó, Budapest, 51. o.

³² SZABÓ ISTVÁN: *Jobbágyok-parasztok Értekezések a magyar parasztság történetéből*, 1976, Akadémia Kiadó, Budapest, 123. o.

³³ Az első jobbágytelket Magyarországon pannonhalmi apátság területén alakították ki 1233-ban.

³⁴ SZÜCS JENŐ: *Az utolsó Árpádok*, 2002, Osiris, Budapest, 53. o.

³⁵ Beregszász 1247-es, Sátorlő (Sátoraljaújhely) pedig az 1261-es kiváltságlevele alapján.

³⁶ SOLYMOSSI i.m. (1987) 567. o.

³⁷ CSIZMADIA ANDOR: A feudális jog (1000-1848) in CSIZMADIA ANDOR, KOVÁCS KÁLMÁN, ASZTALOS LÁSZLÓ: *Magyar állam- és jogtörténet*, 1995, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 225. o.

³⁸ BÁRÁNY ATTILA: Anglia a 11-15. században, in ANGI JÁNOS, BARTA JÁNOS, BÁRÁNY ATTILA, OROSZ ISTVÁN, PAPP IMRE, PÓSÁN LÁSZLÓ: *Európa az érett és a kései középkorban (11-15. század)*, 2001, Multiplex Media – Debrecen University Press, Debrecen, 197. o.

jogát (*firma burgi*), a vámmentes kereskedést³⁹, továbbá Londoni polgárnak a perét csak a Londoni szokások szerint lehet lefolytatni, máshol akaratan kívül perbe fogni nem lehetett, tulajdona szabad polgári hűbérre (burgage) vált. „Ezen jogokat kapja meg Newcastle, Bristol, Oxford, Ipswich.”⁴⁰ Önkormányzatiság kibontakozásának útjában álltak a városi tanácsok (wardmoot) és tanácsosok (witness Londonban alderman), mivel ezek tisztje örökletessé vált a 11. században, továbbá gátat jelentett a király által kinevezett reeve (helyi adminisztráció vezetője angolszász királyok korától) is. Az első formális kommuna jogot York kapta Angliában 1170-ben.⁴¹ Lényegi változás viszont 1190-től Londonban következett be, mivel London inntől választhatott mayor-t (polgármestert), - ezt Magna Chartában is rögzítették - aki mellé 24 tagú tanácsot rendeltek. Tanácsot választott Northampton és Oxford is. A szabad polgári hűbér elidegeníthető és örökíthető volt. Bérlettel is városi telekhez lehetett jutni. A szabad városi ingatlan tulajdon vagy bérlet közvetlenül a király vagy a földesúr hűbéresévé tette az adott város polgárát.

Magyarországon nem a városok polgárai harcolták ki jogaikat, „a városiasodásnak... hazánkban inkább jele volt a királyi privilégium, mint a valódi városi életmód.”⁴² 11-12. században még a zárt természeti gazdálkodás volt jellemző.⁴³ A parasztok csak maguknak és uruk valamint urukat szolgáló egyes szolgáltató népeknek termeltek. Városi kereskedelem volt az, amely ezt lazította, tehát kijelenthető, hogy „... városi életünk születésének egyik legfontosabb előfeltétele a vásár volt.”⁴⁴ Vásárt hosszú ideig csupán a király alapíthatott. A magyar városiasodás kezdeténél jelentős szerepe volt a latinus⁴⁵ népcsoportnak, akik Nyugattal folytattak kereskedelmet és a városi életforma kialakítására törekedtek.⁴⁶ Az első városi kiváltságot a fehérvári latinusok kapták a 12. században – nem az egész város csak ezen népcsoport – ebben biztosítékot kaptak, hogy (1) maguk választhatták a bírójukat és az esküdteket, (2) saját testületük ítélkezett minden peres ügyükben, (3) a közejük költözők is megkapták a latinus szabadságot, (4) országszerte vámmentességet élveztek.⁴⁷ Ezen kiváltságok szolgáltak mintaként a következő század városi kiváltság adományozásainál.⁴⁸ Azonban a nagyobb városok – Esztergom,⁴⁹ Fehérvár, Zágráb, Nagyvárad, Nyitra,⁵⁰ Pécs, Eger, Veszprém, Vác – megtorpantak a fejlődésben köszönhetően annak, hogy „... a területükön immunitást élvező egyházi intézmények keményen ellenálltak a függetlenségre törő szövetkezéseknek, amelyeket a gazdag kereskedők vezettek.”⁵¹ Ezen városokkal ellentétes utat jár be Buda, - 1244-ben kapott szabadságlevelet IV. Bélától - amely királyi alapító akaratnak, valamint az egyházi immunitástól való mentességnek köszönhetően rövid idő alatt az ország legfontosabb városává fejlődött. Budán egységes elv alapján osztották ki a telkeket, ezek voltak az adózás, a teherviselés alapegységei, tulajdonukhoz kötődött a polgárjog. A budai polgárok kiváltságai közé tartozott többek között, hogy (1) bírójukat és plébánosukat a szabadon választhatták,⁵² (2) vámmentesség,⁵³ (3) szabadon végrendelkezhetek, (4) ingatlan birtokot szabadon vásárolhattak. Különösen fontos kiemelni a szabad végrendelkezés jogát, hiszen ezzel szűnt meg a városi telkek felett a király visszaháramlási joga. A 13. század végére több város polgárai is megkapták ezen jogot, de egységesen csak a középkor végén rendelkeztek ezzel a joggal városaink polgárai. A kiváltság fejében földbért (*terraquiumot*) kellett

³⁹ BÁRÁNY: i.m. (2001), 198. o.

⁴⁰ BÁRÁNY: i.m. (2001), 198. o.

⁴¹ SZÉKELY GYÖRGY: A polgári rend előzményeihez: a városi elit a 12–13. századi Európában, in *Századok*, 1992/5.szám 542. o.

⁴² MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar Jogtörténet*, 2007, Osiris Kiadó, Budapest, 163. o.

⁴³ Odo de Deuil szerzetes 1147-ben két várost említ Esztergomot és Fehérvárt. Azonban eme két királyi székváros sem több ekkor még kiterjedtebb településhalmaznál.

⁴⁴ GRANASZTÓI GYÖRGY: *A középkori magyar város*, 1980, Gondolat Kiadó, Budapest, 45. o.

⁴⁵ A mai Franciaország északi és keleti területeiről, továbbá Flandriából és Felső-Rajna, a Maas és a Mosel folyó vidékéről származókat a latinusok.

⁴⁶ Bevándorlásuk a 12. században élénkült meg és a 13. században tetőzött. Fehérvár és Esztergom mellett nagy számban Zágráb, Pécs, Eger, Várad területére költöztek.

⁴⁷ GRANASZTÓI: i.m. (1980), 49. o.

⁴⁸ Elsőként 1231-ben II. András Pest böszörmény és német lakónak adományozott „fehérvári” kiváltságot.

⁴⁹ Esztergom a 13. században sem volt még egységes, továbbra fennmaradt a káptalani, az érseki és királyi város különállása.

⁵⁰ Nyitra IV. Bélától megkapta a fehérvári kiváltságot a püspök azonban 1288-ban IV. (Kun) László királytól megszerezte a földesúri jogokat ezzel a nyitrai jobbágysorba süllyedtek.

⁵¹ GRANASZTÓI: i.m. (1980), 64. o.

⁵² Szabad bíróválasztási jogukat 1264-től elveszítették mivel ezen feladatott a király által választott rektor látta el, jogukat csak 1347-ben nyerték vissza.

⁵³ IV. Béla a Margit (Nyulak-) szigeti apácáknak adta Buda piacának vámját, csak a század végére állt helyre vámmentességük.

fizetnie a közösségnek. Londonnak azon privilégiumát, hogy egyösszegben fizesse az adót a magyar városok polgárai általánosságban csak a 14. század közepére vívták ki. A fejlődés következő szakaszát az jelentette, amikor a polgárság a határban lévő összes föld birtokosa lett, a folyamat pedig azzal zárult, hogy megszerezték a földesúri haszonvételeket is (halászat, vadászat stb.). Ekkortól vonhatóak meg a város területi határai, ahol autonómiát kapott, vagyis a városhoz tartozó területeknek kizárólag a város közössége volt tulajdonosa, a városhoz tartozó földek tekintetében földesúri jogokat gyakorolt. Ez éles különbség Angliához képest, ahol a szabad királyi város polgárai közvetlenül a király hűbéresei. Másik jelentős különbség, hogy nálunk a városi polgár csak a város területén volt szabad, azon túl közrendű. Megegyezik viszont, hogy a városi polgárnak volt ingatlanszerzési képessége, tulajdona magszakadás esetén a városé lett.

4. ÖSSZEGRZÉS

Az angol és a magyar egyházak a *manus mortua* jogának is köszönhetően rövid idő alatt óriási földterületekre tettek szert. Ezekon felül mindkét országban nagy számban előfordultak az uralkodók által létrehozott magánegyházak, amelyek rövid időn belül szintén az egyház tulajdonává váltak. Angliában a helyi plébánosok anyagi függetlensége fontossá vált az uralkodók számára - a pápával folytatott investitúra harcok miatt – ezért a 13. század végére földjeiket önálló plébánia birtokká (*vicarage*) változtatták, ezzel megvalósítva anyagi függetlenségüket. Növelve az állam függetlenségét az egyháztól I. Edward már királyi engedélyhez kötötte az egyházi birtokszerzést (*Holtkézi Statútum*, 1279) és az egyház számára is kötelezővé tette az adófizetést. Ekkor Magyarországon fel sem merült az, hogy az egyházat megadóztassák, sőt az egyházi adómentességet kiterjesztették az egyházi nemesekre is (1170-től). Az egyház adófizetése pedig csak 1848. évi VIII. törvénycikkkel valósult meg.

A 13. század második felére mindkét országban létrejött egy egységes társadalmi osztály a jobbágyság. Szerzőképesség tekintetében óriási a különbség a két jobbágyszta között, hiszen Angliában a szerzőképességet nem befolyásolta az, hogy jobbágy-e vagy sem az adott személy, vagyis szabad földet is vásárolhatott, mivel a föld státuszát nem a tulajdonosa, hanem a földhöz tartozó szolgáltatások alapján állapították meg. Magyarországon földtulajdont nem vásárolhatott ez a réteg, de a 13. század végéig nemesi címet és földet kaphattak. A földhöz kapcsolódó szolgáltatásokat az angol jobbágyság a 13. században pénzen megválthatta, erre nálunk csak a *hospes* falvak lakóinak volt lehetőségük.

Városok tekintetében, míg Angliában a városok egyes kiváltságaikat maguk harcolták ki ezzel is korlátozva az uralkodót és a földesurakat, addig nálunk a királyok érdeke volt a polgárság fejlődése, azonban jelentős polgárság nem alakult ki ebben a korszakban Magyarországon. Az angol városi polgár személyében szabad, polgári hűbérrel rendelkezik (*burage*) és közvetlenül a király hűbérese. Magyarországon a közösség kap nemesi státuszt, amely csak a város falain belül védi a polgárt.

Anglia és Magyarország közötti fent említett eltérések jelentették az alapját azoknak a különbségeknek, amelyek az ezt követő évszázadokban formálódtak ki teljesen a gazdaság, az állam egyháztól való függetlenedése, valamint a polgárság és a jobbágyság jogainak kiszélesedése terén.

FORRÁSJEGYZÉK:

- [1.] BÁRÁNY ATTILA: Anglia a 11-15. században, in ANGI JÁNOS, BARTA JÁNOS, BÁRÁNY ATTILA, OROSZ ISTVÁN, PAPP IMRE, PÓSÁN LÁSZLÓ: *Európa az érett és a kései középkorban (11-15. század)*, 2001, Multiplex Media – Debrecen University Press, Debrecen.
- [2.] BOLLA ILONA: *A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon*, 1998, Nap Kiadó, Budapest.
- [3.] BÓNIS GYÖRGY: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*, 2003, Osiris Kiadó, Budapest.
- [4.] CSIZMADIA ANDOR: A feudális jog (1000-1848), in CSIZMADIA ANDOR, KOVÁCS KÁLMÁN, ASZTALOS LÁSZLÓ: *Magyar állam- és jogtörténet*, 1995, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- [5.] DIÓS ISTVÁN (SZERK.): *Magyar Katolikus Lexikon*, 1996, Szent István Társulat, Budapest.
- [6.] FÜGEDI ERIK: *Ispánok, bárók, kiskirályok*, 1986, Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- [7.] GNEIST, RUDOLF: *The history of the English constitution*, 1886, W. Clowes, London.
- [8.] GRANASZTÓI GYÖRGY: *A középkori magyar város*, 1980, Gondolat Kiadó, Budapest.
- [9.] MAITLAND, F.W.: *Domesday Book and Beyond: Three essays in the early history of England*, 1897, Kessinger Publishing, London.
- [10.] MÁRKUS DEZSŐ: *Jogi lexikon III. kötet*, 1898, Pallas Irodalmi és Nyomdaipari Rt., Budapest.
- [11.] MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar Jogtörténet*, 2007, Osiris Kiadó, Budapest.

- [12.]POLLOCK, FREDERICK: *Az angol földbirtokjog*, 1914, Atheneum kiadó, Budapest.
- [13.]SOLYMOSI LÁSZLÓ: Egyházi és világi (földesúri) mortuarium a 11-14. századi Magyarországon, in *Századok* 1987/4. szám.
- [14.]SZABÓ ISTVÁN: *Jobbágyok-parasztok Értekezések a magyar parasztság történetéből*, 1976, Akadémia Kiadó, Budapest.
- [15.]SZÉKELY GYÖRGY: A polgári rend előzményeihez: a városi elit a 12–13. századi Európában in *Századok*, 1992/5. szám.
- [16.]SZÜCS JENŐ: *Az utolsó Árpádok*, 2002, Osiris Kiadó, Budapest.
- [17.]WOOD, MICHAEL: *Anglia múltjának nyomában – A szigetország középkori társadalma és kultúrája*, 2007, Alexandra Kiadó, Pécs.